

BENKŐ LORÁND KÉT TANULMÁNYKÖTETÉRŐL**Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.****Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 186 lap****Beszélnék a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonvevekről.****Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 208 lap**

Távol álljon tőlem, hogy utánozni merjem FERDINAND DE SAUSSURE hasonlatremtő képzeletének eredményeit, mégis, amikor BENKŐ LORÁND két kötetét olvastam, nem tudtam szabadulni egy képtől, amely részleteinek egyezésében már-már olyan aprólékos, mint a svájci nyelvész sakkhasonlata. Gondolataimat a „Beszélnék a múlt nevei” előszavában elejtett megjegyzés indította el: „Az ilyen, tüzetesebb tárgyalást is igénylő tulajdonvevek száma már a korai ómagyar korból is oly nagy, hogy közegükben úgyszólván csak szemelgetni lehet.” Lelki szemeim előtt megjelent BENKŐ LORÁND, a gondos szőlősgazda, aki – miután egész életében féltve ápolgatta szőlejét – magabiztosan, minden tőkét közlőre ismerve sétál kertjében, s az ízletesebbnek ígérkező szemeket kóstolgatja szakértő szemöldökráncolással. Ilyen csemegézés eredménye ez a könyv: miután a szerző életművében és nem utolsósorban korábbi, „Név és történelem” című kötetében megvetette az alapokat, most a részproblémákat veszi szemügyre.

Bár az első itt bemutatandó kötet már hat éve megjelent, mégis érdemes szólnunk róla néhány szót, hiszen az új könyv szerves folytatása ennek. Ezt már a két borító is tükrözi: mindössze annyiban különböznek egymástól, hogy a korábbi a cím a híres Benkő-zöld keretben olvasható, az újabbon pedig pirosban. A könyvek születésének háttere is ugyanaz. BENKŐ tanár úr évek óta foglalkozik Anonymus névadásának jellegzetességeivel; töprengéseinek egy részét időről időre megosztotta a különböző nyelvészeti orgánumok, így a kollégái tiszteletére készített emlékkönyvek és a Magyar Nyelv olvasóival, a többit csak azok a szerencsés egyetemisták és tanárok hallhatták, akik részt vettek az ELTE-n tartott, évek óta töretlenül folyó szakszemináriumain. Ennek a munkának összefoglalásaként jelent meg két, itt tárgyalt könyve.

A kötetek többnyire olyan tanulmányokat tartalmaznak, amelyek korábban már megjelentek, de a nyelvészet szempontjából periférikus kiadványokban; a szerző most igyekezett őket mindenki számára könnyen hozzáférhetővé tenni. Az írások másik csoportja ugyan jól elérhető helyen jelent meg korábban, de a kötet kompozíciója megkövetelte felvételüket a gyűjteménybe – különösen, mert azóta többségüket a szerző újabb adatokkal, gondolatokkal egészítette ki, ezek ismeretében időnként nagyobb mértékben át is alakította. Végül néhány, eddig másutt még nem közölt tanulmányt is olvashatunk mindkét munkában.

A két könyv szerkezete némileg eltér egymástól; ennek oka céljukban, jellegükben keresendő. A „Név és történelem” alapvetés, az Anonymus-probléma áttekintő vizsgálata. A könyv ennek megfelelően két nagyobb egységre oszlik: az első rész a Névtelen gesztájával kapcsolatos írásokat, a második pedig vegyes tárgyú, többnyire ómagyar kori helynevekről szóló cikkeket tartalmaz. A szerző a legáltalánosabbtól közelít az egyre konkrétabb témák felé. Először azt tisztázza, milyen összefüggés rejlik Anonymus névadási gyakorlatában a helynév, a személynév és a történelem között (11–27). Bemutatja,

hogyan teremtett P. mester megfelelő mennyiségű és mélységű forrás és névanyag hiányában históriát, pusztán helyismeretére, társadalmi kapcsolataira és szárnyaló fantáziájára támaszkodva. Nyelvi, történelmi és földrajzi adatokkal bizonyítja a történet több szereplőjének fiktív voltát, nevüknek helynevekből vagy nemzetségnevekből való tudatos kialakítását. Érvelése továbbmegy az egyszerű névfejtéseknél, hiszen azt is igyekszik feltárni, miért volt szüksége Anonymusnak az adott személy szerepeltetésére. Végül három fő okot mutat ki: az első az volt, hogy az Árpád-ház jogait az írás hitelesítő erejével is alátámassza; a másik, hogy az általa ismert előkelő személyek, családok és nemzetségek birtokigényét, ősiségét igazolja azáltal, hogy kitalált őseit a honfoglaló vezérek közé helyezi, s gyakran még földet is adományoztat nekik Árpáddal. A harmadik a már említett forráshiány pótlásának szándéka volt.

E módszertani és elvi alapozásnak szánt bevezető tanulmányt követően a szerző a névadás különböző területeit veszi szemügyre: először általában Anonymus beszélő neveit (28–39), majd a kunok neveit és azt, hogy kiket és miért nevez kunoknak a mester (40–57). Ezután a szlávok népneveivel foglalkozik (58–75), majd áttér a helynevekre. Itt is átfogó képet igyekszik adni: vagy egy településtípus neveit vizsgálja, vagy olyan nagyobb területek Anonymus művében való megjelenését, mint Erdély (94–101) vagy a Felső-Tisza vidéke (102–8). Már a bevezető tanulmányban is megemlítette, hogy véleménye szerint a Névtelen kiváló földrajzi ismeretekkel rendelkezett, amelyet nemcsak kancelláriai működésének, hanem országjáró útjainak és feltehetőleg külföldi követjárásának is köszönhetett. Mivel munkáját rendkívüli óvatossággal készítette, hőseit olyan vidékekre vezette el, amelyeket maga is feltehetőleg jól ismert. Ennek alátámasztására áll a kötetben az említett két tanulmány.

A második rész vegyes tartalmú tanulmányai között vannak népiségtörténetiek (Adalékok a bihari székelység történetéhez, Néhány víznevünk – és az Árpád-kori székelyek), településtörténetiek (A Kiszamos völgyének név- és településtörténetéhez, *Földvár* neveink tanúságtételéről) és módszertaniak is (Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontja, Egy hibás névfejtés módszertani tanulságai). Ezekben a nevek az előzőekkel ellentétben általában nem a célt, hanem az eszközt képviselik: megfejtésük közelebb vihet bennünket valamely, a történettudományt régóta foglalkoztató probléma megoldásához.

A „Beszélnek a múlt nevei” erre az alapra építve egy-egy részkérdést vizsgál meg közelebbről. Itt már nincsenek különválasztva az Anonymusszal foglalkozó tanulmányok a többi témától, a kötet tematikailag lazábban szerkesztett. A legtöbb tanulmányban hely- és személynevek egyaránt előfordulnak, hiszen a kettő vizsgálata legtöbbször nem választható el egymástól. Az első néhány írás elsősorban személynevekkel (Konsztantinosz *Termacsu*-ja, Szabolcs vezér, stb.), a közbensők népiség- és településtörténettel (A *székely* néprésznev ómagyar történetéhez, A *székely* nemzetségnevek történetéhez, Maros- és Udvarhelyszék település- és népességtörténetéhez stb.), a záró tanulmányok pedig helynevekkel (*Orsova* és *Ondava*, Megjegyzések a *Petlend* helynevek történetéhez, Az elrejtett *Polgár*, stb.) foglalkoznak. Ezen a csoportosításon belül azonban egyes, összefüggő témájú tanulmányok távol kerülnek egymástól. Ez történt a „Bors vezértől Borzsováig” címet viselő munkával is, amelyben ugyan a szerző utal a később következő „*Orsova* és *Ondavá*”-val való kapcsolatra, a nevek hasonló képzésmódjára, az

összefüggés azonban erősebb lehetne, ha a két írás egymás mellett állna. A könyvet egyébként át- meg átszövik a hasonló utalások és nem utolsósorban az Anonymus-kérdések, így a tanulmányok valóban olyan szorosan kapcsolódnak egymáshoz, mint egyik szőlőfürt a másikhoz. Vannak köztük egy vesszőn fejlődők és távolabb elhelyezkedők is, de mind ugyanannak a tőnek a hajtásai.

A szerző Anonymus-tanulmányai az előző kötethez képest aprólékosabbak lettek: miután korábban lefektette a geszta neveinek vizsgálati módszereit és szemléleti kérdéseit, most egy-egy néven be is mutatja, hogyan lehet őket alkalmazni. Ahogyan az első kötetben kifejtette, a mester által gyártott neveknek két csoportjuk van: az egyik, amelyben Anonymus maga mondja, hogy a helyet, amelyről beszél, hőséről nevezték el (s ebből persze arra lehet következtetni, hogy valójában ő teremtette gesztája alakját a helynévből), a másik pedig, amikor elrejtette ezt a kapcsolatot. BENKŐ LORÁNDOT természetesen jobban érdeklik ez utóbbiak. Bámulatos alaposággal néz utána a legkisebb facsoportnak is, amely a kérdés szempontjából lényeges nevet viselhetett, s olyan összefüggésekre világít rá, amelyek valóban hihetővé és érthetővé teszik Anonymus eljárását. Szabolcs vezér nevével kapcsolatban például rámutat, hogy e kitalált alak a Csák nemzetség ősiségének igazolását szolgálja. A Névtelen Mester a nemzetség nevére épp csak hogy utal, amikor megemlíti, hogy Szabolcs unokáját *Csák*-nak hívták, de helyette a vezér szerepét emeli ki. A Csákok birtokainak központját, Szentkeresztet sem nevezi meg, csak a Vértest és a várépítést említi. Erre egyrészt a név keresztény, tehát anakronisztikus vonatkozásai miatt kényszerült, másrészt pedig azért, hogy leplezze a kortársak előtt nyilvánvalóan ismeretes személyes kapcsolatait, érdekeltségét (38–67). Előkerül a honfoglalók legfőbb ellenfelének, Zalánnak (68–80) és a „kun” Bors vezérének a neve is (133–9). A nevek kapcsán kitér P. mester rendkívül következetes írásmódjának jellemzőire, az egyes betűk jelölésének nála tapasztalható rendszerére, sőt e tényeket fel is használja az egyes nevek legvalószínűbb kiejtésének meghatározásakor. Szintén segítségére van a helyesírás vizsgálata a nevekben megnyilvánuló *ö*-zés tanulmányozásakor (151–60).

Bevezető hasonlatunkhoz visszatérve azt is mondhatnánk, hogy az első kötetben még az egész szőlőskert, a másodikban viszont már csak egyetlen tő áll előttünk; a gazda erről választja ki a legzamatosabb fürtöket. Mivel pedig ezek a legszebbek, természetesen már mások is szemet vetettek rájuk korábban. BENKŐ LORÁND azért is választotta e neveket, mert a nyelvtudományban már számos elgondolás született róluk. Minden tanulmányában bemutatja a névvel kapcsolatos tudománytörténeti hátteret, ütköztetve egymással az ellentétes irányban felsorakoztatható érveket és véleményeket, egyeseket cáfolván, másokat részben vagy egészen helytállónak találván. Ahogyan a gondos szőlőművelő óvatosan leszedegeti a romlott szemeket a jók mellől, úgy igyekszik ő érvényteleníteni a régóta megrögzült téves névmagyarzatokat. Munkája bevallottan vitairat is: szembeszáll a Trianon okozta sokk tudományos tévedéseivel, számos névről kimutatva, hogy – bármennyire igyekeztek is elődei magyar vagy török etimont találni nekik – valóban szláv, esetleg máig is ismeretlen eredetűek. Tollát nem a nemzeti érzés hiánya vagy megvetése, hanem az igazság szenvedélyes keresése vezeti.

BENKŐ úgy harcol, hogy közben senkit sem tipor a sárba, mély megértéssel beszél arról a korszakról, azokról az érzésekről, amelyek számos maradandó etimológia mellett

nagy nyelvészeinket ön- és nemzetigazoló névfejtésekre is készítették. Cáfolatait mindig a legapróbb részletekig alátámasztja nemcsak filológiai, hanem történeti és földrajzi adatokkal is (így például Pusztaszabolcs korabeli természeti viszonyaiból következtet arra, hogy ott egy honfoglaló vezérnek sem lehetett szálláshelye). Figyelme kiterjed a legapróbb fonetikai vagy jelentéstani problémára is, legyen az magyar, latin, görög, török vagy szláv, közben pedig, szinte észrevétlenül, fontos módszertani és szemléletbeli útmutatást is ad. Ilyen megállapítás például a székelység eredetének vizsgálatakor annak kimondása, hogy a néprésznev megfejtéséből még nem következtethetünk az adott nép által beszélt nyelvre.

A „tabudöntögetés” során mindössze egy vád érhető a szerzőt: gyakran szinte minden eddigi magyarázatot megsemmisít, újat viszont nem ad. Ő azonban elébe megy az efféle megjegyzéseknek: többször kijelenti, hogy egyelőre nincs jobb ötlete, s nem áll szándékában egy újabb, az előzőekhez hasonlóan cáfolható megoldást kiagyalni. Célja nem a mindenáron való ellentmondás vagy a leckéztetés, hanem az, hogy a régi, meggyökeresedett tévhitek megtörésével utat nyisson az újabb, más irányú próbálkozásoknak. Van tehát még fűrt a tőkéken, a szüret így már csak rajtunk múlik, hát fel a puttonyokat!

SLÍZ MARIANN

NEMZETISÉGI UTÓNÉVKÖNYVEK

Magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek utónévkönyve.

Szerkesztette S. DÁVID EMESE. Aranyhal Könyvkiadó, Budapest, 2004. 976 lap

Magyarországi német utónevek jegyzéke.

Magyarországi Németek Országos Ökormányzata, Budapest, 2004. 47 lap

1. Aki a kezébe veszi a 2004 novemberében megjelent igen vaskos, 976 lapnyi terjedelmű névkönyvet, első gondolata azonnal az lehet, hogy milyen sok névvel gazdagsított a meglévő, hivatalosan anyakönyvezhető keresztneveink sora. Valóban, a sok, számkra ismeretlen név olvastán ez lehet az első gondolatunk. De mielőtt elhamarkodottan ítélnénk, tekintsük át az előzményeket, a kötet megszületésének körülményeit, illetve vizsgáljuk meg magát a megjelent kötetet.

A Magyarországon élő nemzetiségiek névadása mindig jóval szabadabb volt, mint a magyar lakosságé. Már az állami anyakönyvek vezetéséről szóló 1894. évi XXXIII. törvény megemlíti a nemzetiségiek névhasználatát, vagyis biztosítja azt a jogukat, hogy a nemzetiségi gyermeknek magyarul bejegyzett névalak után zárójelben a nevet az illető vidéken szokásos formában is bejegyezzék, például: *Mária (Mariutza)*. Az 1982. évi 17. tvr. 27. § (4) bekezdése is lehetőséget adott a nemzetiségieknek arra, hogy – a nemzetiséghez való tartozás igazolása nélkül – a nemzetiségnek megfelelő utónevet viselhesse. Ezt a lehetőséget csak pontosította és egyértelművé tette a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény (ismertebb nevén: Nek.), mely teljes szabad névválasztást biztosított a hazánkban élő nemzetiségieknek.